

no. Splošna posebnost je vseh umetnikov in vsakega izmed njih. Saj v navedenem citatu tudi Cankar ne govori samo o Ketteju in o sebi, temveč o umetnikih sploh. Ko pa smo pri umetnikovem umu in srcu, smo pa tudi že pri njegovih mislih in spoznanjih in pri njegovi moralni problematiki ter njegovi moralni osebnosti, spričo katerih se je oglasilo v meni tisto staro nezadovoljstvo, s katerim se je to blodno razmišljanje pričelo in ki se mi po vsem rečenem zdi skoraj povsem neutemeljeno. Kajti čisto umetništvo je navsezadnje kakor Župančičeva morska mesečina, ki jo zajameš v prgišče, od koder ti med prsti odteče in že je ni. A od kod nostalgija?

In še Cankarjev citat: pesnik, umetnik — človek, ki mu nihče ne sme poznati obraza. V svojih spisih je Cankar zelo velikokrat govoril o svojem in tujem umetništvu povsem trezno, dasi mu nekakšno romantično poveljčevanje, včasih pa tudi obsojanje umetnika ni bilo tuje, in to ves čas njegovega življenja. Ali je ta citat izraz takega odnosa? Ali je samo zadostitev trenutne čustvene situacije? Ne upam si izreči dokončne sodbe. Eno pa mi je zagotovo jasno: za kake daljnosežne zaključke nas nikakor ne zavezuje, saj spada med izjave, katerim je pisatelj sam pogosto oporekel s tem, da je umetništvo tesno družil s svojo ali tujo moralno osebnostjo. S tem draženjem pa nas je zavezal zagotovo, da nam je tudi po njegovi zaslugi umetnost ne samo čudež, temveč človeško dragocen čudež.

Danilo
Lokar

Pogled nazaj, pogled naprej

Na prehodu iz devetnajstega v dvajseto stoletje postaja slovensko duševno življenje vse bolj živahno in se prav očitno razlikuje od dotakratnega životarjenja. Dramijo se nove smeri in na dan prihajajo nova imena v glasbi, prav tako v slikarstvu in kiparstvu, nikdar prej se ni toliko obravnavalo vprašanje slovenske univerze kakor v tem času. Najvišje pa se povzpne prvič po Prešernu — pa književnost, literatura. Lirika —

Kette, Murn, Župančič — je dala še nepresežene vzorce, naravnost v sredino življenja — »v areno« je rekel sam — pa se je zapičil Ivan Cankar.

Kar nam danes ob stoletnici Cankarjevega rojstva mora posebno bosti v oči, je njegov idealizem dunajskih let. Ni bila samo moč in delovanje — živel je dalj kot deset let na Dunaju — distance, dasi je delovala tudi moč

oddaljenosti. Prinesel je s sabo kompleks z vrhniškega klanca, z Barja in krmežljave Ljubljane in to se je razživelo, razpredlo v njem v samotnem proletarskem Ottakringu v okrilju proletarske Löfflerjeve okrnjene družine.

Idealizem. Kaj je hotel z njim? Preseči samega sebe? Preseči Ljubljano? Verjetno ne eno ne drugo, ko je odkril v sebi potlačeni infantilni »kompleks«¹ poleg drugih gmot. Kralj na Betajnovi in Na klancu sta danes ob Ibsenu, Hauptmannu, Sudermannu lahko tudi občutena kot v takratni dobi dovolj konvencionalna — po snovi, ki je bila v zraku — ne pa Življenje in smrt Petra Novljana. To je bilo samolastno odkritje.

In v tem kompleksu se je zaplelo, kar se je v Cankarju sploh zavozlalo. Petra Novljana spremljajočih črtic je večje število, razsejane so po vseh zbirkah dunajskih let, začenši s Knjigo za lahkomišelné ljudi, v Ob zori, Hiši Marije Pomočnice, Nini, Krpanovi kobilin in gredo naprej mimo Milana in Milene, da se ustavijo šele pri poslednji Cankarjevi postaji, pri Grešniku Lenartu.

Cankar je postavil zelo znano in tudi izdelano tezo, da je človek nekako čist, da pride dovolj snažen na svet, da pa ga družba — mišljena je malomeščanska družba — tako nakazi in zasvinja, da ni nazadnje nikomur več podoben. Zgubi svojo individualiteto, zgubi svojo podobo, vključijo ga v vrsto, v množico, s katero poslej koraka in je samo še brezpomembna številka.

Ljubljanska družba, ki je Cankarjeve namere in nauke poznala, se je tem nameram in naukom smejala, kakor češ: »Marsikdo bi si takle Cankarjev idealizem privoščil, če bi to zmogel in veroval vanj. A ker ne enega ne drugega ne zmore, se Cankarju lahko samo nasmehne ali pa tudi glasno smeje.«² Potrebno je bilo to izrecno povedati, ker bi Cankarjevi uganki drugače ne prišli na kraj.

Cankarjevo notranje življenje se je namreč že prav zgodaj tako močno ali celo popolnoma prevesilo v samo in izključno duševno, notranjo smer, da je ostalo za zunanje — telesno — življenje ubogo malo prostora in zanimanja, tako da ostaja Cankar poslej zmerom nekje in nekako načet ali kakor se temu v vsakdanjem življenju reče — bolan.

Da se je to tako zgodilo, je bilo seveda vzrokov veliko. Najprej že konstitucija po očetu in materi. Oče je lahkomišeln, ker ga zanaša in spodnaša misel na kaj boljšega, višjega, kakor biti samo trški krojač.

Ta črta v značaju se ponavlja tudi pri Cankarjevih stricah, očetovih bratih. Mati je pa verna. Pa ne toliko cerkvena, kakor življenjsko verna, kar je mogoče najvažnejša dota, ki jo Ivan podeduje in dobi v balo od svoje krvi, od svojih roditeljev. Ta življenjska vernost ga spremlja do zadnjega in vsakdanji povprečnež jo občuti in rad imenuje lahkomišelnost.

Cankarjev pogled je šel in plaval nad tem.

Dunaj mu je prinesel več kot samo Petra Novljana. Prinesel mu je socializem, prinesel mu je Nietzscheja, prinesel psihologijo — jaz sem njen bolnik, pravi — prinesel subjektivizem in protislovja vseh baž in kalibrov. Na teh protislovjih se krmi, od njih živi vsa dunajska leta. Ali glavno je bilo še drugje. Dobil je svojo, čisto svojo izčiščeno umetniško formo, ki je pela prepevala s svojo sugestivnostjo, in se pomikal zmeraj bolj v to popolno umetniško izčiščenost, dokler ni bil v njej popolnoma zdrav, ozdravljen, ali kakor so mislili ljudje utrjenih razmer — bolan.

Živel je že dolgo v tej izčiščenosti, kjer je vodilo otroka njegovo lastno hrepenenje in je bila vsa človeška družba že kategorizirana, porazdeljena, ocenjena, pretehtana.

Ustanovil je bil nekaj lastnih kategorij. Ena med temi je bila kategorija oblasti. Odkril jo je bil ob otroku v Knjigi za lahkomišelnje ljudi in jo na široko razčlenil v Kralju na Betajnovi. Ali vračala se mu je do konca, do zadnjega. Potentno stoji pred njim v Hlapcih (župnik), zaključne poteze pa dobi v Grešniku Lenartu. Spet sta si iz oči v oči otrok in nasproti njemu Oblast.

Morda se ji ni nikjer tako oddolžil, kakor v farski Pohujšanje v dolini šentflorjanski. Tu je njegova umetniška samozavest, osamljenost, zapuščenost dosegla svoj vrh in šla kakor svetel brizg ognja do neba. Vedel je iz izkušnje: v umetnosti sem vsa in nikjer drugje me ni.

Morda je bil del njegove »boleznj« tudi tu doma. Kdaj bo stal vsakdanji svet v milijardah duš na ravni umetnosti? Morda je imel te nauke iz Nietzscheja, ali, kar je važnejše — živel jih je in ljudje so ga sumičili bolehnosti.

To, da je lahko tako goreče veroval v čas, ki pride, to je bilo čisto njegovo in vzdigovalo ga je nad zemljo. V Pohujšanju so te partije prav razločno napravljene. Veroval je v čas, ki pride, v prihodnost skozi umetnost. To je bil eden od njegovih absolutov in nič lahko bi nam ne bilo, če bi hoteli njemu ob stran postaviti drugega, ki bi mu bil enak. Socializem se je deloma izpolnil, deloma se izpolnjuje. Nietzsche, psihologija, subjektivizem, protislovja, vse to je lahko vključeno v umetnosti. Ali samo ona gre skozi vekove. Če izkopujejo danes ploščice z napisi na Evfratu in Tigrisu ali odkrivajo stopničaste piramide Aztekov v gozdovih Mehike, ali je to odkrivanje umetnosti davnih dob? Pojem moramo morda razširiti na obstoj in trajanje duha. Pri duhu pa je Cankar vztrajal in tudi ni mogoče pomisliti, če imamo njegovo delo pred očmi, samo delo, kako in kje bi se lahko izmaknil.

Ivan Prijatelj je mislil, da nam ni zapustil velikih oseb, ki bi živele v spominu naprej. Prijatelj je tu mislil morda na Gogolja, Tolstoja. Pa je vendarle težko odrekati te lastnosti Kralju na Betajnovi, Martinu Kačurju, Hlapcu Jerneju, župniku v Hlapcih.

Tako ali drugače, ustanovil je prav v teh osebah svoje velike osebnosti, ki so vsebovale ves disput, ki je bil na začetku stoletja mogoč, potreben in v razmišljajočem razumniku živ. Veliko bolj pronicav, ali zato zanesljivo osebni je bil pri risanju in modeliranju otroka. Tu je bil neponovljivo samosvoj. Nazadnje pa je prav skozi otroka dobil — na Rožniku — pot do kreature v biserno čistih črticah o trpljenju življenja sploh, ker je življenje po bistvu nehanje, tedaj obrabljanje, trpljenje.

Bil je ponosen na to, da živi prihodnost v svojem času, in mi prav danes ta njegov čas, ki bo prišel, živimo.

Prav tu, ob tej misli, lahko razpredelimo, kaj je bilo v njegovi dobi last te dobe, in kaj je pripadalo času, ki pride za njim.

Več umetnosti! je gotovo eden tistih njegovih krikov, ki je v njegovem delu povsod skrit, nikjer pa v taki robustni, neprikupni obliki izrečen.

Živel je protislovja in jih utapljal v umetnosti: socializem ob individualizmu, videz življenja sploh proti gorečim sanjam, kratkomalo pa tudi sočeneje telesa proti duhu in narobe. Bil je nazadnje izpovedan spovednik v čisto svoji meri. (*Podobe iz sanj*).